

A drágaság hazánkban és a világpiac helyzete.*

A drágaság hazánkban napról-napra oly méreteket ölt, annyira megbénítja gazdasági tevékenységünket és annyira megnehezíti egyes osztályok megélhetését, hogy ma alig van ennél fontosabb kérdés. Állandóan törekszünk ugyan tanácsok felállításával és rendszabályok kibocsátásával segíteni e bajokon, anélkül azonban, hogy ezzel látható eredményt elérnénk és az árak emelkedését megakadályozhatnánk. A háború okozta elszegényedésen kívül fokozza e bajokat egyrészt valutánk egyre növekvő elértéktelenedése, másrészt az a körülmény, hogy a régi monarchia területe, amely eddig gazdasági egységet képezett, széjjel lett szaggatva az utódállamok javára, amiáltal földrajzilag és gazdaságilag századokon át egymásra utalt területek lettek mesterségesen szétválasztva és eddigi forgalmuk megbénítva politikai érdekből. Ilyen viszonyok mellett első pillanatra nehéz megítélni azt, mennyiben oka a drágaságnak az áruhiány és a termelési viszonyok kedvezőtlen volta és mennyiben fokozza azt valutánk ázsiója és a jelzett mesterséges akadályok fennállása. E célra ma a szükséges statisztikai adatok sem állanak mindig rendelkezésünkre, mert az előbbi évek kimutatásai a mai termelési adatokkal össze nem hasonlíthatók.

A jelzett körülményekre való tekintettel célszerűnek vélem, mielőtt saját hazánkkal foglalkoznánk, előbb áttekintést nyerni a nagy külföldi államok gazdasági viszonyairól, ahol a régi gazdasági keretek megmaradtak, sőt kibővültek, ahol szabad a forgalom és ahol a valutaviszonyok rendezettek vagy legalább is kevésbé zűlöltek, mint minálunk. E célból rövid áttekintést óhajtok nyújtani a világpiac termelési viszonyairól a háború kezdete óta, ami talán érdekléssel bir annyiban is, hogy ehhez a szükséges statisztikai adatok csak most utólag állanak rendelkezésünkre. Az adatokat, amelyekre hivatkozom, azokból a nemzetközi intézetek közleményeiből

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1922 január 27.-i ülésén tartott előadás.

veszem, amelyek Rómában, Lausanne-ban és Hágában évente és havonta jelennek meg.*

Fokozza ez adatok használhatóságát az a körülmény is, hogy a havi kimutatások révén ez adatok folytatólag kiegészíthetők, aminek alapján a világpiac helyzete majdnem az utolsó hónapokig figyelemmel kísérhető és ez alapon a napi eseményekkel is kapcsolatba hozható.

E kimutatások alapján jellemezni törekszem elsősorban a nyersanyagtermelés viszonyait és áralakulását úgy a mezőgazdaság, mint a nehézipar körében. A kész iparcikkekre nézve szintén rendelkezünk a háztartási körben megfigyelhető áradatokkal. A forgalom megítélésére felhasználhatók a külkereskedelem adatai, az évi hajóépítési kimutatások, valamint az ércpénzforgalom és jegy kibocsátás adatai. Mindezek áttekintése után könnyebb lesz feltalálni a bajok kútforrását, valamint azt is, mennyiben fokozzák azt még különleges körülmények saját hazánkban.

A mezőgazdasági termelés és forgalom terén a legfontosabb változás a háború kezdetekor azzal állott elő, hogy Kelet-Európa, amely eddig egyik fontos nyersanyag beszerzési forrása volt a nyugatnak, majdnem teljesen kikapcsolódott az eddigi gazdasági közösségből. Oroszország a háborút megelőző években az 1909/13. évek átlaga szerint évi $104\frac{1}{2}$ millió métermázsza gabonát szállított az európai piacra, ebből $42\frac{1}{2}$ millió métermázsza búzát. E gabona kiviteli értéke az európai határokon át 590 millió rubel volt 1913-ban; ugyanakkor kivittek még 240 millió rubel értékű más élelmiszert és élő állatot; valamint 550 millió rubel értékű nyersanyagot, összesen tehát 1380 millió rubel értékű anyagot. E kivitel már az 1915. évben lesülyedt a fenti összeg egyhatod részére, amely később még jobban összezsugorodik. Az 1915. évben megszűnik Románia kivitele a nyugati államokba, aminek következtében azok elesnek újabb 29 millió métermázsza gabona beszerzésétől. Ettől kezdve Románia készlete a középeurópai államok ellátását könnyíti meg. Tudvalevőleg erre annál inkább volt szükség, mivel Németország ellátását lényegesen megnehezítette az orosz gabona hiánya; de fokozta az utóbbit még az a körülmény is, hogy a termés hozamok évről-évre mindjobban csökkennek a háború alatt. E viszonyokról a következő

* 1. Bulletin mensuel de statistique (société des nations). 2e année. Volume II. (1—12) Lausanne, 1921.

2. Institut international de statistique. Bulletin mensuel de l'office permanent. La Haye, Aout 1921.

3. Annuaire internationale de statistique agricole, 1917 et 1918. Rome, 1920.

4. Bulletin mensuel de statistique agricole. Rome, 1921 jan.—dec.

kimutatás nyújt áttekintést, amelyet hektárookra vonatkozó átlagtermésben tüntetünk fel, tekintettel arra a körülményre, hogy mindhárom középeurópai államnál a politikai határok időközben lényegesen megváltoznak.

Átlagos gabonahozam hektáronként métermázsában.

Év	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.	1919.	1920.	1921.
----	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

N é m e t o r s z á g b a n

Búza	23.6	19.9	19.2	18.3	18.0	17.1	16.7	16.4	18.5
Rozs	19.1	16.6	14.3	14.9	12.6	14.1	13.9	11.5	15.4
Árpa	22.2	19.8	15.3	18.3	12.8	15.3	14.8	15.0	14.7
Zab	22.0	20.6	13.0	19.4	10.4	14.4	15.0	15.0	14.8

A u s z t r i á b a n (Galicia és Bukovina nélkül)

Búza	16.6	15.4	11.8	9.3	9.8	8.7	9.3	9.8	11.5
Rozs	16.5	14.9	10.4	8.2	8.4	8.6	7.9	8.8	10.5
Árpa	18.7	18.2	10.0	10.6	6.6	8.9	8.8	9.9	10.5
Zab	16.7	16.7	8.0	9.4	5.6	7.1	8.0	9.1	10.2
Tengeri ...	15.4	14.5	14.3	9.9	14.6	12.7	12.8	13.1	13.7

M a g y a r o r s z á g o n *

Búza	13.2	8.8	12.4	10.3	11.0	8.5	—	9.6	11.7
Rozs	12.3	10.1	11.2	9.6	10.1	8.5	—	8.6	10.1
Árpa	14.5	12.9	11.3	10.9	8.3	9.4	—	9.2	9.3
Zab	12.4	11.9	11.0	11.7	7.8	6.9	—	10.0	9.0
Tengeri ...	18.7	17.9	16.5	10.5	12.0	10.8	—	15.6	8.4

Eszerint Németországban az összes gabonaneműeknél az átlag terméshozam rendszeresen hanyatlik, úgy hogy az 1917-ben körülbelül egy harmaddal kevesebb, mint volt 1913-ban, amely körülmény a kevésbé intenzív megmunkálásnak és műtrágyahiánynak tudható be. Ugyanígy Ausztriában is egyre csökken a terméshozam, úgy hogy 1917-ben egyik-másik terménynél kevesebb mint a fele az 1913. évi termésnek. Magyarország terméseredményében aránylag csekély a változás a háború alatt — állandó hanyatlás jobbára csak az árpánál mutatkozik — aminek magyarázata abban keresendő egyrészt, hogy külterjes gazdasági rendszere mellett kevésbé érezte meg a munka- és műtrágyahiányt, mint az előbbi országok, másrészt, hogy a nagy gazdaságokban könnyen lehetett pótolni az esetleges hiányt gépek-

* Az 1919. évben Magyarországon nem állapították meg a terméshozamot

kel és idénymunkások alkalmazásával. Viszont az árpa, amelynek hozama összefüggésben áll a cukorrépa intenzív megművelésével, tényleg mutat ilyen visszaesést. Búzánál inkább a háború után mutatkozik visszaesés a terméshozamban, amely jelenséggel később még foglalkozunk.

Ugyanígy évről-évre kisebb lesz a búzahozam a háború alatt a három hadviselő nyugati államban, csakis Angliának sikerült legelők feltörése útján nagyobbítani a területet és fokozni a hozamot. Annál nagyobb azonban a visszaesés Franciaországban, ahol 1919. évben a búzaterület közel 2 millió hektárral apad, a terméshozam pedig 36.7 millió métermázsával az 1909/13. évi átlaggal szemben.

	Búzaterület millió hektárban					Búzatermés millió métermázsában					Buza fogyasztás
Év	1909/13	1914/18	1919	1920	1921	1909/13	1914/18	1919	1920	1921	1909/13 évi átlag
	é v i á t l a g					é v i á t l a g					
Angliában	0.8	0.9	1.0	0.8	0.8	16.2	19.2	18.9	15.5	(15.5)	74.0
Francia o.	6.5	5.0	4.6	4.9	5.2	86.4	58.3	49.7	62.7	85.9	89.0
Olasz o.	4.7	4.6	4.3	4.5	4.6	49.9	45.7	46.2	38.5	52.4	58.0
összesen	12.0	10.5	9.9	10.2	10.6	152.5	123.2	111.8	116.7	143.8	221.0
	Fenti államok behozatala					87.3	96.3	98.4	110.3	—	—
	Termés és behozatal összesen					239.8	219.5	210.2	227.0	—	—

E három nyugati állam együttes fogyasztása az 1909/13. évek átlaga szerint évi 221 millió métermázsra búza volt, amely szükséglet kétharmad részét ez államok eddig saját termésükből fedezték; az 1919. évben ugyane szükségletnek felét tudták csak ugyanebből biztosítani. Ennek folytán az eddiginél jóval nagyobb behozatalra szorultak, amely behozatal folyton emelkedik a háború alatt annak dacára, hogy a fentebb említett búzamennyiségek Oroszországból és Romániából nem állanak e piac rendelkezésére.

Felmerül tehát az a kérdés, hogy e piac elvesztése dacára mikép pótolhatták a hiányt? Ha összegezzük azok a tengeren túli államok búzakivitelét, amelyek 10 millió métermázsánál nagyobb mennyiségű gabonát szállítottak külföldre és hozzáadjuk ehhez azok lisztkivitelét búzára átszámítva, megkapjuk a választ a kérdésre.

Búza és lisztkivitel millió métermázsákban.

	1909/13 évi átlagban			1914/18 évi átlagban			1919 évben			1920 évben		
	búza liszt együtt- véve			búza liszt együtt- véve			búza liszt együtt- véve			búza liszt együtt- véve		
Kanada . . .	20.2	3.3	24.8	33.5	6.6	42.7	18.5	8.9	30.9	33.5	9.2	39.4
Egy.-Áll. . .	14.5	9.3	27.5	40.9	14.0	60.9	40.3	23.5	73.3	59.4	17.6	83.9
Argentina . .	24.2	1.2	25.9	19.3	1.2	21.0	30.4	2.5	33.9	51.7	1.7	54.1
India	13.2	—	13.2	8.3	—	8.3	—	—	—	0.5	—	0.5
Ausztrália . .	11.4	1.5	13.5	9.2	2.1	12.2	22.0	5.8	30.1	12.5	3.3	17.1
buza és liszt összesen	104.9			145.1			168.2			195.0		

Mint látjuk, ez államok kivitele búzában és lisztben egyre fokozódik úgy a háború alatt, mint a következő években. Azok már az 1914/18. évi átlag szerint 40 millió métermázsával többet szállítanak, mint békében; mivel pedig az 1909/13. évek átlaga szerint Oroszország és Románia kivitele búzában és lisztben együttvéve $58\frac{1}{2}$ millió métermázsá volt, a fenti többlettel az utóbbi hiány már kétharmadrészben pótolva lett a háború alatt.

1919. évben e többlet $63\frac{1}{3}$ millióra emelkedik. Ez évektől kezdve tehát nincs többé hiány búzában, hanem inkább felesleg e piacokon, noha ekkor még Románia sem szerepel ismét a kiviteli államok között.

A fenti adatokból kitűnik az is, hogy a többletet a háború alatt Kanada és az Egyesült-Államok szállították, amelyeknek kivitele kétszeresre, sőt utóbb háromszoros összegre emelkedik. Argentina, India és Ausztrália búzaszállítása a háború alatt inkább visszafejlődik, mert nyilvánvalóan azok szállítása a nagy távolság következtében a háború alatt nehezen volt biztosítható; viszont a háború után Argentina és Ausztrália kivitele hirtelen emelkedik, ami annak a jele, hogy a háború alatt felgyült készletet vetették egyszerre piacra. India kivitelét az utóbbi két évben az ottani szárazság és rossz termés bénította meg.

Ha közelebbről szemügyre vesszük a termelés adatait Kánadában és az Egyesült-Államokban, meggyőződünk afelől, milyen mértékben növekedett ott a termelés a háború alatt és az azt követő években.

	Gabonaterület millió hektárban					Gabonatermés millió métermázsában				
	1909/13	1914/18	1919	1920	1921	1909/13	1914/18	1919	19 0	1921
	évi átlag		évben			évi átlag		évben		
K a n a d á b a n										
buza	4.0	5.9	7.7	7.4	9.4	53.6	69.3	52.3	71.6	80.1
rozs	0.05	0.09	0.3	0.3	0.7	0.5	1.0	2.6	2.9	2.9
árpa	0.6	0.9	0.1	1.0	1.1	9.9	11.8	12.3	13.8	12.5
zab	3.9	5.7	6.1	6.4	6.9	54.2	64.0	60.8	81.8	71.9
tengeri	0.1	0.09	0.1	0.1	0.1	4.4	2.9	4.3	3.6	3.9
összesen	8.7	12.7	14.3	15.2	18.2	122.6	149.0	132.3	173.7	171.3
a z E g y e s ü l t - Á l l a m o k b a n										
buza	19.1	21.9	29.3	23.1	23.0	186.9	223.5	254.3	214.2	201.6
rozs	0.9	1.6	2.9	2.0	1.8	8.9	15.1	22.6	17.6	16.3
árpa	3.1	3.3	2.9	3.3	3.1	39.6	46.8	35.1	43.9	35.6
zab	15.1	16.9	16.9	17.5	18.1	164.2	205.3	178.8	221.5	156.5
tengeri	42.2	43.6	40.5	42.3	44.0	687.9	708.3	926.1	821.1	800.6
összesen	80.4	87.3	92.5	88.2	90.0	1087.5	1196.0	1216.9	1318.3	1210.6

Kanada, mint látjuk, minden gabonaféleségben tengeri kivitelével évről-évre kiterjeszti termelésének területét; ez utóbbi az 1921. évben több mint kétszerese a háború előtt művelt területnek. Termése ugyan szintén állandóan növekszik, de nem olyan arányban, amint az megfelelné a terület növekedésének, ami jele, — a kapás-növény elhanyagolásával együtt — a külterjes üzemrendszer alapján való terjeszkedésnek.

Az Egyesült Államokban ennél jóval kisebb a gabonaterület növekedése — az csak 10 százalékkal emelkedik az 1921. évig a háború előtti területtel szemben; ezzel egyidejűleg és hasonló arányban növekszik azonban a termés hozam is. Különösen nagy a terméshozam búzában és zabban; így pl. búzában 36% növekedés mutatkozik az 1919. évben a háború előtti évekkal szemben. A terület és hozamnak ilyen szaporítása csakis a többi termények, különösen a tengeri termelés rovására volt eszközölhető, amint az kitűnik a fenti adatokból. Amidőn azonban a háború után ismét fennáll a többi tengerentúli állam búzaszállítása, a búzatermelés is visszafejlődik az Egyesült-Államokban és helyette ismét a tengeri termelése jut előtérbe. Minthogy Argentiniában, Indiában és Ausztráliában a háborús konjunktúra nem okoz lényeges változást a vetési területnél, — mindebből tehát kitűnik az, hogy a háborús termelést

rendszeresen csak Kanada és az Egyesült-Államok űzték, ami által sikerült is ez államoknak teljesen pótolni a nyugoti hadviselő államok kiányát búzában és zabban. Viszont árpában és tengeriben nem pótolhatták e hiányt, aminek hatása ez országok állattenyésztésében nyilvánul meg.

Ha a fenti termelési adatokat szembe állítjuk a termények áralakulásával ugyanez államokban, meggyőződünk afelől, hogy a termelésnek ilyen hirtelen és nagyfoku kiterjesztése, mint amelyet a búzánál megállapítottunk, a gabonaárak nagymérvű emelése folytán vált lehetővé. Az egyes országok áradatainak összehasonlításánál legcélszerűbb a jelzőszámok (index-number) rendszerének alkalmazása. Ennél tudvalevőleg kiszámítjuk minden egyes termény évi átlagárát és az 1913. évi átlag alapján a következő évek százalékszámát; ha összeadjuk az utóbbiakat és elosztjuk azt a termények számával, megkapjuk az évi átlagos árváltozást az illető terménycsoportra vonatkozólag. Ez adatok ily módon feldolgozva rendelkezésünkre állanak az említett nemzetközi statisztikai kiadványokban és azok folytatólag lesznek kiegészítve a havi füzetekben; sajnos ezidőszert ilyen adatok a középeurópai államokra nézve nincsenek közzétéve. E kimutatásoknál ugyan nem egészen egyforma a terménycsoport összeállítása az egyes országokban; de mivel átlaggal van dolgunk, az eltérés sem lehet nagy és az adatok egyik a másikkal közvetlenül összehasonlíthatók.

A gabonaneműek átlagára nagykereskedelemben százalékszámokra átszámítva.

	Egy. Áll. (Bradstreet)	Anglia (Statist)	Franciaorsz. (stat. gen.)	Olaszorsz. (gabona és állat együtt) (Bachi)
1913	100	100	100	100
1914	105	116	102	102
1915	130	156	126	133
1916	136	197	160	157
1917	224	254	242	210
1918	237	250	298	320
1919	220	255	313	424
1920 átlag	241	323	426	428
1920 május (maximum)	297	jun. 362	márc. 516	dec. 481
1921 május	154	213	367	—

Ez adatokból kitűnik az, hogy a gabonaneműek ára állandóan mindenütt emelkedik az 1920 év első feléig; akkor eléri a maximumot és ettől fogva általános áresés következik. Ezidőalatt az

általános irányzat mellett nagyon különböző az emelkedés foka a különböző országokban. Aránylag legkisebb emelkedés mutatkozik az Egyesült Államokban; ezzel szoros kapcsolatban áll az áralakulás Angliában, ahol csak 1919 óta ölt az előbbinél nagyobb arányt az emelkedés, nyilvánvalóan azért, mert ez évtől kezdve növekszik az angol valuta árszói.

Sokkal nagyobb fokú az eltérés a francia és olasz árakban és pedig azért, mert ez országokban az árszói hatása korábban és nagyobb mértékben mutatkozik mint Angliában. Az ármaximum elérése után, — amely az 1920. év különböző hónapjaira esik ugyan — általános az árhatatlás. 1921 közepén az árak színvonala Amerikában $1\frac{1}{2}$ -szerese, Angliában kétszerese, Franciaországban $3\frac{1}{2}$ szerese, Olaszországban 5-szöröse a háború előtti áraknak. Mindezt együttvéve megállapíthatjuk tehát általánosságban, hogy a háború alatt előállott áremelkedés annyira fokozta évről-évre a termelést, hogy az 1920 évtől kezdve az orosz hiány dacára már nagyobb gabonamennyiség áll a világpiac rendelkezésére, mint amennyi az akkori magas árak mellett a szükségletnek megfelel. Ennek folytán az árhatatlás áll elő, amely a legutóbbi hónapokig is folytatódik. Az eltérés az egyes országok áralakulásában — mint látjuk — valutáris okokra vezetendő vissza; az áraknak az a színvonala, amely rendezett valuta mellett, pld. az Egyesült Államokban, manapság mutatkozik, nem magasabb azoknál az áraknál, amelyek az 1880—85 között érvényben voltak. Az elmúlt évtől kezdődőleg tehát se drágaságról e téren, se gabonahiányról nem lehet beszélni. Hogy azonban a múltban az áremelkedés a növekedő termés hozam dacára ilyen méretet öltött, az infláción kívül még a szállítási díjtételek nagyfokú emelkedésével is indokolható.

Búza és tengeri szállítási díjtétele tengeren métermázsánként frankban.

	1914	1915	1916	1917	1918	1918	1921
	jún.		évi átlagban			dec.	okt.
Newyork—Liverpool között	7.87	52.02	76.84	198.91	263.59	68.06	18.27
La Plata—Anglia „	12.70	85.77	181.42	170.21	245.69	76.93	22.05
Kurraellee—Anglia „	18.25	69.04	152.64	312.17	322.09	103.41	31.50
Ausztrália—Anglia „	23.57	114.26	136.49	173.71	157.34	124.08	66.15

A szállítási díjtétel tengeren évről-évre emelkedik a háború alatt; 1918-ban éri el legmagasabb fokát a tengeralatti háború hatása alatt. Ez évben a díjtétel Newyork—Liverpool között $33\frac{1}{2}$ szerese a háború előtti díjtételnek; Argentina—Anglia között 19 szoros, India—Anglia között 18 szoros, Ausztrália—Anglia között

6½ szerez a díjtétel. A míg tehát a díjtétel alig 5 százaléka az árnak a háború előtti években, addig 1918-ban a díjtétel körülbelül 65 százalékát teszi az akkori búzaárnak. A háború befejezte után azonnal ¼ értékére száll le a díjtétel és a legutóbbi hónapokban már kezdi megközelíteni a háború előtti érvényes díjtételeket. Ugyanez idő óta a hajóépítés is nagy lendületet vett, úgy hogy az utolsó évben a hajóépítés ürtartalmának havi átlaga több mint kétszerese az előbbi építkezési átlagnak. Mindez szintén hozzájárult a termelés kiterjesztésén kívül ahhoz, hogy a fenti élelmicikkek áralakulása az utolsó 1½ esztendőben azt a hanyatló irányzatot követi, amelyet a táblázatban megfigyelhetünk és amelyet ugyanígy az állati terményeknél is megállapítottunk.

Állati termények átlagára nagykereskedelemben százalékszámokra átszámítva.

	Egyes. Áll.	Anglia	Franciaorsz.	Olaszorsz.
	(Bradstreet)	(Statist.)	(Stat. gen.)	(gabona és állat együtt) (Bachi)
1913	100	100	100	100
1914	105	101	103	102
1915	95	125	127	133
1916	107	153	162	157
1917	141	194	216	210
1918	157	211	286	320
1919	158	216	392	324
1920 évi átl.	141	265	502	428
1920 ápr. (maximum)	155	aug. 296	okt. 533	dec. 481
1921 május	88	224	350	—

E terményeknél is általános az áremelkedés 1920. év derekáig — ismét azzal a különbséggel, hogy az Egyesült-Államokban az áremelkedés kisebb fokú, mint az európai államokban. Az infláció áremelő hatása tehát itt is megállapítható. Viszont 1921. év derekán az amerikai árak már jóval alacsonyabbak, mint voltak a háború előtt — amíg az európai piacokon az árátlag körülbelül megfelel a gabonaneműek színvonalának. Összehasonlítható adatok az állati termények kitermelésére és forgalmára vonatkozólag nem állnak rendelkezésünkre. Ellenben felhasználhatjuk az állatösszeírás adatait egyrészt az 1909. évre, másrészt az 1918 körüli évekre vonatkozólag.

*Állatbecslési adatok millió darabszámban.**

	szarvasmarha		ló		juh		sertés	
	1909	1918	1909	1918	1909	1918	1909	1918
Franciaországban ---	14.3	12.3	3.2	2.2	17.4	9.1	7.3	4.4
Angliában --- --	11.8	12.3	2.2	2.2	31.4	27.1	3.5	2.8
Olaszországban ---	6.2	6.3	1.0	1.0	11.2	11.8	2.5	2.3
Egy.-Államokban ---	69.1	68.6	21.0	21.5	57.2	48.9	47.8	74.6
Kanadában --- ---	7.2	10.1	2.1	3.6	2.7	3.1	2.9	4.3
Argentínában --- ---	29.1	26.4	7.5	8.3	67.4	43.7	1.4	2.9
Ausztráliában --- ---	11.0	12.0	2.0	2.5	91.7	85.0	0.8	1.2
Összesen:	148.7	146.0	39.0	41.3	279.0	228.7	60.2	92.5

Ebből kitűnik az, hogy az angol, francia és olasz állatállomány megfogyott a háború alatt, egyrészt mert e szükségletet nehezen lehetett ez idő alatt élőállatot vagy feldolgozott anyag behozatalával pótolni; másrészt a takarmánymagvak is hiányoztak azok ellátására, amint azt a gabona forgalom adatai alapján is megemlítettük.

A tengerentúli nagy mezőgazdasági államokban szintén kisebb lett a juhállomány, aminek részben a gyapjúkivitel korlátozása, részben a gabonatermelés kiterjesztésével járó legelőfeltörés lehet az oka; ellenben emelkedik a sertésállomány az amerikai és ausztráliai államokban, mivel ez a leggyorsabb módja a hús és zsírtermelés fokozásának, ami istállózás mellett is lehetséges. E cikkekben is tehát pótolva lett a nyugateurópai államok hiánya a háború alatt. Kanadában minden állatfaj egyaránt szaporodik, ami ismét jele annak, hogy ott új területeket vesznek művelés alá, ami nem lehetséges az állatállomány szaporítása nélkül. Általánosságban itt is megállapíthatjuk azt, hogy a világpiac szükséglete állati terményekben ezidő szerint ismét ki van elégítve, mert állandóan hanyatló árak mellett terményhiányról nem lehet szó.

Ha tovább vizsgáljuk egyéb nyersanyagok áralakulását — mint amilyenek a szövőanyagok, ásványok és fémek, bőrök, olajok, zsiradékok, fa és egyéb nyersanyagok — ezeknél is hasonló módon megállapíthatjuk azt, hogy az árak egyaránt emelkednek 1920. év derekáig — azóta pedig folyton esnek. Talán nem szükséges mind ezen anyagokkal részletesen foglalkozni — elégséges lesz, ha ezek között csak a különösen feltűnő jelenségekre utalok. Így elsősorban feltűnik a szövőanyagok nagy fokú áremelkedése, amely messze felülmulja minden egyéb nyersanyag áremelkedését. A len- és

* A középeurópai hatalmakra és Oroszországra vonatkozólag hiányoznak az 1918. évi adatok a római nemzetközi mezőgazdasági intézet kimutatásában.

kenderfonálnál ez nagyon érthető, mivel megszűnt Oroszország kivitele, amely e cikkben főtermelője volt a világpiacnak és ennek folytán e cikkekben nagyon érezhető a hiány. A tengerentúli államok a múltban inkább csak lenmagtermeléssel foglalkoztak és így nem pótolhatták e hiányt. A gyapjúnál is indokolhatók a magas árak azzal a körülménnyel, hogy a háború alatt körülbelül 20%-kal fogyott a juhállomány a fenti állatvásári adatok alapján. Különösen a tengerentúli országokban, ahol annak elszállítása és értékesítése forgalmi akadályokba ütközött a tengeralatti háború következtében. Kevésbé érthető e jelenség a gyapot-, selyem- és jutánál.

A három nagy gyapottermelő állam termelési és forgalmi adatait gazdasági évekre vonatkozólag a következő táblázatban összegezzük:

Gyapottermelés millió métermázsákban.

	1909/13 évi átlag	1914/18 évi átlag	1918/19 évben	1919/20 évben	1920/21 évben
Egyesült-Államokban...	28.3	26.9	26.1	24.8	29.1
Brit-Indiában ...	8.7	8.4	7.0	10.0	6.5
Egyiptomban ...	3.1	2.5	2.8	2.5	2.7
Összesen:	40.1	37.8	35.9	37.8	38.3
Fenti országok kivitele ...	27.4	21.0	17.8	21.7	19.8
Behozatal Európába ...	26.2	15.0	10.2	14.5	19.2
Jutabehozatal Európába ...	9.9	3.7	2.6	---	---

E szerint a gyapottermelés kisebb lesz ugyan a háború alatt, de ezzel együtt a kivitel, tehát a kereslet is csökken különösen Európában. Ez időben a többletet más országok, különösen Japán és Kína veszik át és dolgozzák fel gyáraikban. A háború után ismét emelkedik a behozatal Európába, de azért az még nem éri el a régi átlagot, noha erre meg volna a mód a termelési adatok szerint. Ugyanigy a jutabehozatal Európába szintén nagy visszaesést tüntet fel. Ha tehát az adatok teljesen igazolják e cikkek áremelkedését Európában a háború alatt, — kevésbé érthető az, miért fokozódik az emelkedés a háború utáni években 1920 első negyedéig? Ugylátszik, e voluminos cikkeknel a forgalmi akadályok továbbra is megdrágították azok behozatalát, amelyet csak a legutóbbi években lehetett a szállítási díjtételek nagyfokú leszállításával elhárítani. Viszont nem foroghat fenn kétség azirányban, hogy 1920 április óta ez akadályok teljesen megszűntek és a len kivételével nyersanyagban nem lehet hiány, mivel az árak ez időtől kezdve 1921 június közepéig az előbbi színvonalnak körülbelül egyharmadára esnek vissza. Ami az amerikai árak szerint megfelel a háború előtti áraknak.

A gazdasági helyzet megítélésére felette tanulságos a vastermelés fejlődése az utolsó 8 esztendőben, amelyet az alanti táblázatban foglalunk össze.

Vastermelés átlagos havi összege ezer tonnákban (1000 kgr.).

Évben	Egy.-Államok		Anglia		Franciaország.		Belgium		Németország.	
	nyers	öntött	nyers	öntött	nyers	öntött	nyers	öntött	nyers	öntött
1913 ...	2651	2623	659	869	396	434	205	207	1412	1388
1914 ...	1991	1976	663	756	221	224	116	121	1127	1042
1915 ...	2723	2534	724	739	91	49	8	6	967	841
1916 ...	3623	3340	778	755	163	124	8	11	1133	940
1917 ...	3816	3271	830	790	186	145	1	1	1148	963
1918 ...	3766	3308	812	768	151	109	1	...	1176	883
1919 ...	2936	2627	669	627	182	701	28	21	561	471
1920 ...	3568	3084	767	678	246	276	104	93	643	463
	okt.	okt.	szept.	aug.	okt.	okt.	okt.	dec.		
Max. 1920 ...	3640	3346	899	765	328	371	123	127	—	—
	jul.	jul.	jun.	jun.	jul.	szept.	jul.	szept.		
Min. 1921 ...	970	879	2	1	223	244	27	40	—	—
	1921 okt.	1951	1260	412	239	206	256	43	47	—

Az Egyesült-Államokban, mint látjuk, igen nagy lendületet vesz a vastermelés a háborús konjunktúra következtében 1920 október haváig; akkor hirtelen visszaesik úgyannnyira, hogy 1921 derekán a kohók majd $\frac{3}{4}$ része ki lett oltva. Anglia a háború alatt változatlanul fenntarja termelését — de 1920 október óta ott is hanyatlik, sőt rövid időre az 1921. évi munkászavarok teljesen megbénítják annak tevékenységét, ami következménye a bérleszállításnak és kedvezőtlen gazdasági viszonyoknak. Franciaországban és Belgiumban a háború feltűnőleg megbénítja e termelést, amelyet Belgium eddig sem volt képes a háború előtti színvonalra emelni; ellenben Franciaországban Elzász-Lothringia átkapcsolásával 1919 óta körülbelül elérték ismét a régi átlagot. Németország vastermelése, amely eddig második helyen állott, 1919-ben hirtelen felére zsugorodik, mert Elzász-Lotharingiával elvesztette azt a forrását, ahonnan eddig ércszükségletének nagy részét fedezte. Az utolsó $1\frac{1}{2}$ évben mindegyik országban észlelhető a kedvezőtlen gazdasági konjunktúra hatása.

Ugyancsak nagy lendületet vett a háború alatt a réztermelés, amint azt a következő fémtermelési adatok mutatják.

A világ fémtermelése ezer tonnákban (1000 kgr.).

(Amerikai adatok alapján.)

	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
réz	886	1016	998	928	1087	1398	1494	1408	963	984
ólom	1123	1207	1177	1167	1068	1126	1165	1141	863	841
cink	896	965	1011	876	838	987	1001	810	645	719

Ennek megfelelőleg az árak is emelkednek úgyannyira, hogy réznél az 1917. évi ár kétszerese az 1913. évi árnak; valamivel kisebb fokú az áremelkedés a többi fémeknél. 1918 óta az árak folyton esnek — ami jele annak, hogy e cikkeknel a drágulást kizárólag a háborús szükséglet idézte elő, ami megfelelőleg fokozta is a réznek előállítását. Ezzel szemben a nemes fémek — arany és ezüst — termelése hanyatlak a háború alatt. Az aranytermelés, amely 1912-ben 466 millió dollár értékű volt, 1919-ben már csak 365 millió dollár; az ezüsttermelés, amely 1912-ben 224 millió finom uncia volt, 1919-ben csak 174 $\frac{1}{2}$ millió uncia.

Széntermelés átlagos havi összege millió tonnákban (1000 kgr.).

Évben	Egyes.-Áll.	Anglia	Franciaorsz.	Belgium	Németorsz.
1913	43.1	24.3	3.4	1.9	15.8
1914	38.8	22.5	2.3	1.4	13.4
1915	40.2	21.4	1.6	1.2	12.2
1916	44.6	21.7	1.8	1.4	13.3
1917	49.3	21.0	2.4	1.2	14.0
1918	51.3	19.3	2.2	1.2	13.4
1919	41.2	19.5	1.8	1.5	9.7
1920	48.2	19.4	2.9	1.9	10.9
Max. 1920 dec.	55.0	dec. 23.9	dec. 3.3	dec. 2.1	dec. 11.9
Min. 1921 apr.	33.4	máj. 0.06	máj. 2.9	máj. 1.6	máj. 8.7
1921 okt.	47.3	17.3	3.3	1.9	11.9

Az Egyesült-Államokat kivéve a széntermelés mindenütt visszafejlődik a háború alatt nyilván munkahiány következtében. Franciaországban 1919 óta hirtelen emelkedik a termelés, mert 1919-ben francia birtokba jut Elzász-Lothringia és 1920. évben a Saármedence. Ugyanekkor Németország széntermelése ennek következtében kisebb lesz. Megállapítható azonban az, hogy a francia széntermelés nem növekszik olyan arányban, mint amennyivel fogy a német termelés az 1919. évben — tehát francia kézben e bányák kevésbé vannak kihasználva, mint az előbbi német üzemben. Sőt Németország a következő években törekszik kipótolni e hiányt a többi bányákból. 1921 május havában mutatkozik a szénsztrájk hatása Angliában és a sziléziai zavarok hatása Németországban.

A legfontosabb nyersanyagok termelési viszonyainak áttekintése után célszerű lesz talán még tájékozódni országonként az áralakulás általános irányáról, amint erre módot nyújt a jelzőszámok rendszere, amelynél az összes nyersanyagok árai — beleértve a mezőgazdasági és koloniális cikkek árát is — egységes számban kifejezésre jutnak.

Nagykereskedelmi árák jelzőszáma (1913 = 100.).

Év	Egyesült-Áll. (Bradstreet)	Anglia (Statist)	Franciaország. (Stat. gén.)	Olaszország. (Bachi)	Németország. (Off. Stat.)
1913	100	100	100	100	100
1914	98	98	102	96	105
1915	108	127	140	133	142
1916	130	160	189	201	152
1917	172	206	262	297	176
1918	204	227	340	409	216
1919	204	242	357	366	412
1920	201	295	510	624	1251
Max. 1920-ban	jan. 227	máj. 313	ápr. 591	okt. 662	nov. 1509
1921 jún. papirban	115	183	326	509	1366
aranyban	115	142	137	132	93
1921 okt. papirban	114	163	322	599	2460
aranyban	114	130	121	123	101

Ez adatokból még jobban kitűnik az áralakulás hullámzásának egyöntetűsége a háború kitörése óta.

Az árák évről-évre emelkednek egyaránt minden országban; ez emelkedés eléri a maximumot először az Egyesült Államokban 1920 január havában, ahonét kiindulva az elterjed Európában a tengerparttól kontinentális irányban. Azóta általános áresés váltja fel az előbbi irányzatot, amely némi visszaesésekkel 1921. év folyamán egyre folytatódik. Az áralakulás e közös irányzata mellett feltűnik az, hogy évről-évre fokozódik a különbség az egyes országok árának magasságában. Nyilvánvalóan évről-évre kimutatható az, hogy a drágaság annál nagyobb lesz, minél magasabb az illető ország papirvalutájának árszámja, amely utóbbi különösen a békekötés óta ölt nagy arányokat a kontinensen. Ugyanis ha az 1921. év június és október havi adatainak százalékszámát leszállítjuk oly arányban, amint az megfelel az aranyparitás százalékanak ugyanazon hóban, ez esetben, mint látjuk, azonnal eltűnik a nagy különbség az egyes országok felső számai között és körülbelül hasonló értékekhez jutunk. Sőt most azzal a különös jelenséggel állunk szemben, hogy minél nagyobb egyik ország papirvalutájának árszámja, annál kisebb lesz ez országban a jelzőszám aranyparitásban kifejezve. Ez is érthető lesz akkor, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az infláció hatása nem egyformán befolyásolja az árakat. A behozatali cikkek ára szükségszerűleg emelkedik éppoly mértékben, mint az arany árszámja avagy a váltóárfolyamoknak megfelelő arányban; viszont a belföldön előállított termények ára és különösen olyan termények ára, amelyeknek kivitele korlátolt van, a külföldinél

alacsonyabb színvonalon is lehet, ha azt ott olcsóbban tudják előállítani. Így az infláció hatása is különböző mértékben mutatkozik a belföldi piacon, úgy hogy ott aranyértékben számítva egyik-másik termény ára állandóan alacsonyabb a külföldi árnál. Mivel pedig ennek hatása a jelzőszámokban is kifejezésre jut, ennek folytán aranyparitás alapján redukálva az utóbbit, szükségszerűleg annál kisebb lesz a jelzőszámnak az értéke, minél nagyobb az illető ország ázsiója és azzal együtt a különbség a belföldi árak között.

Hogy az infláció hatása a kiskereskedelmi árakban is kifejezésre jut és ezzel fokozza a drágulást, az kitűnik az alanti összeállításból, amelynél a fogyasztási cikkek ára különféle háztartások költségei alapján lett megállapítva.

Fogyasztási cikkek jelzőszáma.

(Kiskereskedelmi havi átlagárak alapján.)

	Kanada	Egy. Áll.	Svájc	Anglia.	Svéd.	Francia.	Olasz.	Német.
1914 VII.	100	100	100	100	100	100	100	100
1915 VII.	97	102	119	125	—	—	99	—
1916 VII.	102	109	140	148	139	—	116	—
1917 VII.	130	128	180	180	166	—	146	—
1918 VII.	146	156	229	203	219	—	197	—
1919 VII.	155	175	261	208	257	238	205	—
1920 VII.	189	198	253	255	210	341	313	842
1921 VII.	155	179	209	222	236	307	387	963

De eltekintve ez eltérésektől, amelyek az egyes országok áralakulásában megnyilvánulnak a valutáris viszonyok hatása alatt — általánosságban megállapítjuk a fenti termelési és árstatisztikai adatok alapján, hogy másfél év óta a világpiac sulyos termelési depresszió jelei mutatkoznak, amelyek hónapról-hónapra nagyobb méreteket öltenek. E depresszió hatása a feldolgozott iparcikkek forgalmára is kiterjed, amint az kitűnik a külkereskedelmi forgalom alanti adataiból.

Bevitel milliókban ország értékében.

	Francia frank	Olasz lira	Angol font	Németalf. forint	Német márka	Egy. Áll. dollár
1913	701	304	55	326	897	146
1918	1858	1332	107	51	—	244
1919	2983	1385	122	235	2698	311
1920	2950	1321	143	277	—	428
1921 (11 hó)	1845	1772 (9 hó)	83	187	9367 (7 hó)	197

Kivitel milliókban ország értékében.

	Francia frank	Olasz lira	Angol font	Németalf. forint	Német márka	Egy. Áll dollár
1913	573	209	44	257	842	204
1918	394	279	42	32	—	504
1919	990	505	67	118	838	646
1920	1870	650	111	142	5776	673
1921 (11 hó)	1760	773 (9 hó)	59	115	7699 (7 hó)	372

Ugyan a háború befejezése után hirtelen nagy lendületet vesz a forgalom, mert a forgalmi akadályok megszűntével a mindenütt kifogyott készletek beszerzéséről kellett hirtelen gondoskodni. Azonkívül lényegesen fokozzák e kimutatások összegét az akkori magas árak. De 1921 óta a forgalom is visszafejlődőben van. Különösen kitűnik ez olyan államok kimutatásából, amelyek a külkereskedelmi forgalmat nemcsak értékben veszik fel, hanem annak súlyát is közzéteszik, mint a francia, angol és hollandi kimutatások. Eszerint Angliában és Hollandiában az 1921. évi forgalom súlya kevesebb mint $\frac{1}{3}$ -a az 1913. évi forgalomnak. Egyetlen kivétel e tekintetben Németország, amelynél az 1921. évben az utolsó 7 havi kivitel átlagos értéke eléri az 1913. évi kivitelnek 9 szerez értékét. A drágaságon kívül ez természetes következménye annak a milliárdokra menő fizetésnek, amelyet szomszédaival szemben kénytelen volt elvállalni. Viszont feltűnik a forgalom hanyatlása Angliában, Németalföldön és az Egyesült Államokban, ahol a drágaság sem fokozza a forgalom értékösszegét. Ugyanekkor a hajóépítés is kezd hanyatlani, minekutána ez hirtelen fellendült közvetlen a háború befejezte után, amint ezt a következő adatok igazolják.

A világ hajóépítésének havi átlaga hajótonnában.

évben	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	277.740	237.729	100.137	140.673	244.816	453.954	595.379	488.472

Angliában pedig ezt a gazdasági haladás vagy visszafejlődés egyik biztos jelének veszik.

A gazdasági depressziót a munkáskezek hiánya sem okozhatja. Ez kitűnik alanti adatokból, amelyeket az államok közzé tesznek.

Munkanélküliek százaléka szervezett munkások körében.

Havi átlagban	Belgium	Anglia	Dánia	Svédország	Németorsz.	Kanada
1913	2·7	2·1	7·5	4·4	2·9	—
1919	—	2·4	10·7	5·5	3·7	3·5
1920	—	2·4	5·8	5·4	3·8	4·6
1921 V.	32·3	22·2	18·6	25·2	15·5	15·5

E kimutatások alapján a munkanélküliek százalékszámát, amely 1919. és 1920. évben csak 2·4 és 10·7 százalék között mozog, 1921. tavaszán 15·5 és 32·3 százalék között váltakozik. Eszerint a munkanélküliek száma is mindjobban növekszik.

Ha tehát a fentiekből meggyőződünk afelől, hogy a világpiacnak bőven áll nyersanyag rendelkezésére, ha ugyanígy munkaerőben sincsen hiány és a hajóépítés útján a forgalmi akadályok is megszűntek, amelyek azelőtt megnehezítették a szállítást — akkor a jelenlegi gazdasági depressziónak, amely az egész világpiacon mindinkább érezhetővé válik, csakis tőkehiány lehet az oka. Vizsgáljuk kissé közelebbről ennek jelentőségét.

A tőkére nézve előzetesen még egy ismeretes megkülönböztetést kell tennünk. A tőkének az a része, amely mezőgazdasági és ipari vállalatoknál állandóan be van fektetve, kevésbé pusztult el a háború alatt, kivéve olyan vidéken, amely harcszíntér volt. Ez álló tőke, ha talán pótlások hiányában kopott is, többnyire ma is megvan az illető vállalatban, amelynél csak csekély kiegészítésre szorul, mielőtt újból megindul az üzem. Ami azonban nagy arányban elpusztult a háború alatt, az a gazdasági forgótőke. A tőkének e részét fordítottuk állandóan a hadsereg élelmezésére, ellátására és a hadiszerek készítésére. Ennek egy része valóságban füstbe ment — másik része értéktelen anyag lett a háború befejeztével.

A forgó tőkét ugyan a háború előtt is évenként elfogyasztottuk; de akkor vele állandóan új ipari cikket állítottunk elő, amellyel kiegészítettük az árúkészleteket és amelyeket más termékek ellenében a külföldtől becseréltünk. Ez a reproductív tevékenység tartotta fenn évről-évre a forgótőkét, amely a háború közben teljesen elpusztult. Helyette ma birtokunkban van az állami kötvény, amely e tartozást elismeri. Ez utóbbi azonban nem gazdasági tőke — akármilyen annak árfolyama — hanem csak jogcím az állami jövedelmek egy részére. Ennek megfizetésére több adót kell kivetnünk, ami csak megnehezíti újabb tőkegyűjtés lehetőségét. Ellenben teljesen hiányzik a milliárdokra menő hadikölcsönök összegének megfelelő gazdasági tőke, amely azelőtt nyersanyagból és árúkészletből állott és amely elpusztult a háború alatt. Ez egyaránt hiányzik a hitelező, mint az adós országokban, akár voltak azok hadviselők, akár nem. A hadviselő államokban azonban még egyéb körülmények is hozzájárultak a forgótőke pusztulásához.

Mint láttuk, a háborús államok terméshozama egyre csökken a háború alatt. Ez újabb veszteség a forgótőke előállításában nemcsak oly mértékben, amint az megfelel az élelmickek értékének,

hanem mint „lucrum cessans“ az iparcikkek értékéig, amelyeket előállíthattunk volna e készlettel. E hiányt ugyan törekedett kipótolni Közép-Európa lakossága saját szükségletének korlátozásával; de ez csak egészségének rovására mehetett és az okozott betegségek és szervi bajok révén csökkentette annak munkaképességét.

Hasonló károk állapíthatók meg az ipari termelés terén. Azonfelül, hogy a nagy üzemek munkaerő és nyers anyag híján nem voltak az eddigi keretekben fenntarthatók, de nem is találhattak volna piacot terményeik számára, a háború egyik napról a másikra szétszakította azt a kapcsolatot, amely eddig összefűzte a világtermelést. Az újabbkori ipari fejlődésnek egyik sajátos vonása épp abban áll, hogy az iparágak mindjobban differenciálódnak országok szerint, azaz, hogy a termelési ágak egyik vagy másik országban összpontosulnak aszerint, amint egyik ország ipari technikájával vagy megfelelő nyersanyag készletével olcsóbban tudja előállítani az illető cikket mint a másik. Amidőn tehát Európa a háború folytán három különálló részre szakad, újabb iparágak felállításával kellett gondoskodni a hiányzó termény pótlásáról, amennyiben az nélkülözhetetlen volt. Ez pedig drágította a termelést és ismét csak a forgótőke igénybevételével volt megvalósítható. Más ipari üzemeknél, amelyeket a háború alatt fokozott mértékben kellett igénybe venni, mint pld. a szénbányákat, nem lehetett kellőleg pótolni a berendezéseket; azok kihasználása sem volt mindig gazdaságos, ami későbbre is károsította a terméshozamot. Ugyanígy a forgalmi eszközök sem voltak karban tarthatók. Mindeme pótlások utólag újabb tőkebefektetést igényelnek, aminek eszközlése ipari üzemnél tőkehiány esetében jóval nehezebb, mint a mezőgazdasági üzemben, amelynél a megfogyott forgó tőke jórésztben saját magát is helyreállíthatja. A felhozott és még egyéb felhozható körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a háború alatt nemcsak a forgó tőke pusztult el az előbb jelzett mértékben, hanem egyúttal a tőkegyűjtés eddigi forrásai is megapadtak a kedvezőtlen termelési viszonyok következtében. Ha tehát a tengerentúli államokban rendelkezésre is áll a termelés megindításához szükséges nyersanyag és élelmicikk, az európai államokban hiányzik az a feldolgozott terménykészlet, amely ezekért kicserélendő volna. Valóban tehát Európa elszegényedése és a tőke hiánya oka elsősorban annak a gazdasági depresszióknak, amely 1¹/₂ év óta sújtja a világpiacot és különösen Amerikát és Angliát; ennek bekövetkeztét Keynes ismeretes munkájában előre megjósolta. Olyan nagy fogyasztási piac, mint például Oroszország, ma is teljesen ki van zárva a nemzetközi forgalomból és különben is annyira

tönkre van téve termelése és hitele a bolsevizmus következtében, hogy mint fogyasztó jó ideig nem jöhet számításba.

Első pillanatra azt hihetnők, e bajokon könnyen lehet segíteni akkor, ha a tengerentúli államok hitelt nyújtanak és e címen rendelkezésre bocsátják felgyült nyersanyagkészletüket. Az ilyen termelési hitel nyújtása azonban többféle nehézséggel jár. Elsősorban ki van zárva ebből a nehézipar nyersanyaga, amely nagyobb távolságra nem bírja el a fuvardíjat és telepsúlya miatt adott forgalmi körhöz van kötve. Így pl. az Egyesült-Államokból alig lehet szállítani vasat az európai kikötőkön túl. Másodsorban a termelési hitel nyújtása a helybeli viszonyok ismerete mellett is kényes dolog; azzal külön e célra szervezett és nagy alaptőkével rendelkező bankok foglalkoznak. A nemzetközi hitelnyújtásnak biztos alapja csak a kereskedelmi és bankhitel lehet, amely rövid lejáratra szól és amelynél az ellenérték biztosítva van, könnyen értékesíthető áruval vagy értékcímlettel. Termelési hitelnyújtás ilyen bankok közvetítése és jótállása nélkül el sem képzelhető és így is megnehezíti azt a huzamos idő, amelyet igényel a nyersanyag feldolgozása és a kész termék előállítása. Harmadsorban az Egyesült-Államok tudvalevőleg már a háborúban bőven hiteleztek a nyugati államoknak, e hitelek visszafizetésének módozata ma még előre sem látható. Negyedsorban Európában majd mindenütt olyan ziláltak a valutáris viszonyok, hogy sem a hitelező, sem az adós nem meri vállalni a hitelezéssel járó kockázatot. Sőt az állandó és nagyfokú ázsióhullámozás mellett a kivitelre szánt termelés maga is valutaspekuláció jellegével bír, amelynek esélyei beláthatatlanok és teljesen megsemmisíthetik az esetleges termelési nyereséget. A valutáris viszonyokról az alanti táblázat nyújt áttekintő képet a nagyobb államokra vonatkozólag.

Bank- és államjegyforgalom összege milliókban az év végén és az aranyparitás évi átlagának százaléka.

	Egy.-Áll.			Anglia		Franciao.		Olaszo.		Németo.	
év végén	jegyforg. dollar	jegyforg. font	aranyparitás százaléka	jegyforg. frank	aranyparitás százaléka	jegyforg. lira	aranyparitás százaléka	jegyforg. márka	aranyparitás százaléka		
1913	2.575	30	100	5.714	100	2.782	100	2.753	100		
1914	2.680	74	100	10.043	100	3.693	100	5.492	100		
1915	3.060	138	100	13.310	93	5.050	92	7.896	85		
1916	3.499	190	100	16.679	88	6.329	80	10.938	72		
1917	3.853	260	100	22.337	90	10.164	70	17.733	62		
1918	4.720	403	98	31.055	92	13.874	66	32.291	62		
1919	4.736	443	91	37.375	71	18.552	62	49.390	28		
1920	5.112	481	75	37.902	36	22.001	26	80.958	7		
1921 nov.	4.395	419	79	36.498	39	20.078	22	108.488	5 $\frac{1}{2}$		

E kimutatásból kitűnik, milyen nagy mértékben szaporították a hadviselő államok jegyforgalmukat. Az ázsio évi átlaga nincsen ugyan arányban e szaporítással, különösen az első években; de ez nem is várható, mert kezdetben a papírpénz a forgalomban lévő aranytak foglalta el a helyét és a háborús gazdálkodás mellett a forgalmi eszközök szükséglete is megnövekedett, sőt Németországban mindnagyobb területre terjedt ki annak köre. Az inflációnak hatása annál jobban mutatkozik a háború befejezése után, amidőn a háborús konjunktúra összeomlik és a gazdasági viszonyok a régi mederbe nem képesek visszatérni tőkehiány miatt. Ez is jele annak, hogy az úgynevezett pénzhiány nem pénzben, hanem valóban a termelési tőke hiányában mutatkozik. Ezzel kapcsolatban talán érdekel bír megállapítani azt, hová ment az az arany, amely ezelőtt Európában a forgalmat lebonyolította? Áttekintve a nagy bankok kimutatásait, kiválaszthatjuk azokat, amelyeknél szemmel láthatólag szaporodott az aranykészlet 1913. óta.

Bankaranytartalék millió dollár értékben (kikerekítve)

	Angol	Francia	Német	Hollandi	Svájci	Spanyol	Japán	Egy.-Áll.
1913. dec.	170	677	278	62	33	130	112	232
1921. nov.	622	1066	236	244	106	484	628	2849
összesen = 2758								

Eszerint Angliában és Franciaországban sikerült a jegykibocsátás alkalmával a bankhoz vonni a forgalomban lévő aranyat vagy annak legalább egy részét. E célból Angliában a kincstár bocsátott ki 20 és 10 shillingre szóló „Currency-notes“ nevű jegyeket. A német bank aranytartaléka megfogyott — ellenben szaporodott ez feltűnő módon Hollandia, Svájc és Spanyolországban, nemkülönben Japánban. A kiszorított aranytak legnagyobb része azonban az amerikai Uniónak jutott osztályrészül úgyannyira, hogy az egyesült amerikai bank aranytartaléka ma nagyobb, mint az említett összes európai bankok tartaléka. Feltehető, hogy a forgalomban lévő arany világkészletének több, mint egyharmadrésze az Egyesült-Államokban van. Ennek dacára a gazdasági krízis itt tört ki először és ugyanitt ölt nagy arányokat, amint azt a termelés adataiból láthattuk.

Közép-Európában még súlyosbítja a nehéz helyzetet az a körülmény, hogy a békekötés után megindult a gazdasági háború a legyőzött államok ellen. Tudvalevőleg a kontinensen Németország volt a legnagyobb szén- és vastermelő állam. Ma hatalmas nehéziparának fenntartása nehézséggel küzd, mert elvesztette Elzász-Lotharingiát, ahol eddig fedezte ércszükségletének nagy részét; ennek beszer-

zése ma jórészt Franciaország önkényétől függ. Legújabbban sziléziai szén- és ipartelepének olyan határvonalat húztak, amely veszélyezteti annak termelőképességét. Pedig épp a nehézipar az, amely nyersanyagának telepsúlya miatt leginkább kötve van a termelés színhelyéhez és amelynél a kész termény szállítási köre korlátolt; ez iparág tehát termelőképességének veszélyeztetése nélkül nem tűr meg ilyen önkényes beavatkozást.

Ugyancsak a háború előtt a kontinensen Németországnak volt legnagyobb forgalma a szomszédos államokkal. Ma a kiszabott nagy kártérítési összegék és szállítmányok révén vételképessége meg van bénítva, amennyiben ellenszolgáltatás nélkül kénytelen szállítani terményeinek jó részét, amint azt külkereskedelmi mérlege is mutatja. A régi monarchia szétdarabolása teljesen megbontotta a meglévő gazdasági kereteket, aminek következtében egyik-másik termelési ág fenntartása alig lehetséges, vagy teljesen az utódállam jóakarától függ. Magyarország só, ásványolaj és épületfa beszerzésére nézve, valamint érc- és szénkészletének pótlására ezentúl szintén a külföldre van utalva.

A középeurópai államok termelésének ugyan némi előnyt látszik nyújtani az a körülmény, hogy teljesen leromlott valutájuknak értéke külföldön jóval alacsonyabb, mint belföldön; ezáltal külföldön jobban tudják értékesíteni az árút, mint más, rendezettebb valutával bíró államok. Ez a körülmény azonban másrészt megnehezíti és megdrágítja a külföldi árú behozatalát. Kivitel és behozatal pedig mint tudjuk, együttesen szokott kifejlődni, egyik a másik nélkül a hitelezés esetétől eltekintve el sem képzelhető. Továbbá a valutának leromlása olyan vagyoneltolódást okoz a társadalmi osztályok között és annyira megrontja az állam pénzügyeit, hogyha egyeseknek van is haszna ez állapotból, közgazdasági szempontból ez előny ellensúlyozva lesz ennél sokkalta nagyobb kárral. Hogy ilyen gazdasági és politikai viszonyok mellett a termelés egyhamar nem térhet vissza régi medrébe, az önként értendődik.

Más gazdasági krízisek esetében, amelyek akár háborúk, akár gazdasági túlhajtások következtében előállottak, rendesen rövid idő alatt lehetett segíteni a bajon. E krízisek többnyire helyenként léptek előtérbe és fokozatosan különféle méretben terjedtek el a világpiacon, amidőn alkalom nyílt arra, hogy az érdekeltek egymásnak hitelnyújtás útján segítségre legyenek. A mai gazdasági krízis a legtöbb helyen egyszerre érezhető; az általános tőkehiány és magas kamatláb megnehezíti a hitelnyújtást az egész világon; a zilált valuta-viszonyok és a legyőzött országokkal szemben alkalmazott rend-

szabályok pedig egyenesen kizárják annak alkalmazását az utóbbi országokban.

Ha sikerül is a nyugati államoknak és Amerikának enyhíteni e bajokat hatalmas gazdasági források igénybevételével — amint-hogy az élelmezés kérdését máris teljesen megoldották — mégis előrelátható az, hogy ez országok termelőképessége csak akkor fog teljesen helyreállni, ha ismét meglesz a piac terményeik árusítására Közép- és Kelet-Európa közel 300 millió lakossága körében. Ez pedig csak akkor lesz meg, ha helyreáll ez országok vételképessége saját termelésüknek helyreállítása útján. Reményünk lehet tehát arra, hogy az a visszahatás, amelyet a gazdasági háború gyakorol a gazdasági életre a győző országok körében, idővel meggyőzi ez országok vezetőit eddig követett politikájuk helytelen voltáról és e helyett a legyőzött országok termelésének előmozdítását fogják ismét célul kitűzni. Ennek szükségét már hivatalos körökben is kezdik belátni, amint az angol és amerikai államférfiak nyilatkozataiból kivehető.

A világpiac mai helyzetének és kialakulásának áttekintése után áttérhetünk különleges gazdasági helyzetünk tárgyalására. A gazdasági krízis súlyát, a tőkehiányt, a régi gazdasági kötelékek felbomlását és a jóvátétel rémét mi is érezzük éppúgy, mint egykori szövetségeseink. Helyzetünk e bajok közepette mégis annyival kedvezőbb, hogy mint agrárállam nem függünk a külföldtől élelmezés tekintetében; hogy hiányos forgótőkénk a mezőgazdaságban önmagát helyreállíthatja, a románok által okozott veszteségek dacára; hogy remélhetőleg a nyersanyagtermelés révén egyéb kereseti forrásainkat is mielőbb lábbaállíthatjuk. 1921. évi kivitelnk már feltűnő haladást mutat az 1920. évi kivitellel szemben; kiviteli többletünk van gabonatélékben, gyümölcsben és magvakban, állatokban és állati termékekben, borbán, gyapjúban, kőárúkban, villamos gépek és készülékekben. Számíthatunk tehát arra, hogy a mezőgazdasági termények ellenében a hiányzó nyersanyagot, sőt, épületfát, ásványolajat és ipari cikkeket a közelebbi vagy távolabbi szomszédainktól mindenkor beszerezhetjük. Egyik-másik iparágunk már ma is kellőleg el van látva munkával. Ezidő szerint mennyiségre nézve legnagyobb a forgalmunk Ausztriával, utána következik Csehszlovákia és Németország.

Ez előnyökkel szemben annyival kedvezőtlenebb gazdasági helyzetünk, hogy áraink állandóan magasak és hogy ez áremelkedés az utolsó két esztendőben is némi megszakítással folytatódik akkor, amidőn külföldön az árak már esnek. E feltűnő jelenség, amely különben egyik-másik szomszédunknál még nagyobb arányokat ölt,

nem magyarázható meg sem általános gazdasági indokokkal, sem a mai termelési viszonyokkal. E jelenségnek csak az a különleges oka lehet, amelyre a nyugati államoknál utaltunk, ugyanis a valutának nagyfoku elértéktelenedése, ami az árak emelkedésében megnyilvánul. Ennek tüzetes megállapítására szükségünk volna nálunk is a jelzőszámok alkalmazására. Sajnos ilyenekkel ez időszerint nem rendelkezünk. Azok az áramlatok és jelzőszámok, amelyeket az Osztrák-magyar monarchia áralakulására vonatkozólag 1867—1897-ig közzétettem*) és amelyek később 1909. évig kiegészítve megjelentek a hágai nemzetközi statisztikai intézet 19-ik kötetében, ma többé ki nem egészíthetők és fel sem használhatók, mert azok a régi monarchia különféle piacainak adatai alapján lettek összeállítva. Ezeket teljesen új alapon kellene átdolgozni, ami ezidőszerint szintén akadályokba ütközik.

Elsősorban az áralakulás maga olyan szélsőségek között mozog, hogy ilyen viszonyok mellett nehéz olyan átlagot megállapítani, amely körül ingadozik az ár. Ha például a búza ára a folyó gazdasági év elején 7—800 korona — ma pedig 2500 korona, akkor e két adatból nyert átlag olyan ár, amely csak átmenetileg szerepelt a piacon. Másodsorban a háború alatt és annak befejezte óta számos termény ára hatóságilag volt megállapítva; emellett azonban titokban külön üzlet alakult ki sokkal magasabb árak mellett. Mikép állapítható meg ilyenkor az árátlag? Harmadsorban az árúforgalom számos ága annyira korlátolva volt hatósági intézkedések alapján, hogy emellett természetes áralakulásról nem is lehet szó. E fajta megállapítások a rendes viszonyok beállta után lesznek csak utólag eredményesen eszközölhetők. Ha eddig is némi áttekintést akarunk nyerni jelenlegi viszonyainkról — amelynek súlyát nap-nap után érezzük — felhasználhatjuk e célra a „Pester Lloyd“ című napilapban megjelent adatokat avagy Dálnoki-Kováts Jenő összeállítását, amelyet a Közgazdasági Szemle 1921. évi május—június havi füzetében tett közzé és amelyet azóta a „Magyar Ipar“ című hetilapban folytatott. Ez utóbbi összeállítás 32 tisztviselő és munkáscsalád háztartási kiadása alapján készült és a százalékszámok összegezésénél az egyes tételek jelentősége is figyelembe vétetett, amint azt az amerikai munkásügyi hivatal is teszi ugyanilyen jellegű összeállításában. E jelzőszámok azt mutatják, hogy az árak nálunk a háború első évétől kezdve állandóan emelkednek; sőt az emelkedés a háború utáni években ölt különösen nagy arányokat. A jelzőszám

*) L. a Közgazdasági Szemle 1899. évi évfolyamát p. 453—492., p. 568—588., p. 623—670.

1921 január havában maximumot ér el, amely $49\frac{1}{4}$ -szer nagyobb a békebeli áraknál; ettől kezdve valutánk árfolyamának javulásával visszamegy $33\frac{1}{2}$ -szeres értékre — de ugyanaz év július havától kezdve ismét emelkedik, úgyannyira, hogy november hóban az árátlag közel 64-szerese a békebeli átlagnak.

Ez emelkedés messze felülmulja az áremelkedésnek legmagasabb fokát, amelyet a fenti adatok alapján külföldön megfigyelhettünk. A kiskereskedelem fogyasztási cikkeinél legmagasabb a jelzőszám Németországban és ez nem egészen 10-szerese a békebeli áraknak. Ha összehasonlítjuk a felvett emelkedést jegyforgalmunk mennyiségének emelkedésével, megtaláljuk az arányt a kettő között. Jegyforgalmunk a háború előtt az egész monarchia területén körülbelül 2500 millió kor. volt. Ebből 40% alapon számítva Magyarországra esett 1000 millió kor. forgalom. A mai Magyarország $\frac{1}{3}$ része réginek; de mivel a gazdagabb rész, a mai területre körülbelül 500 millió korona számítható a régi alapon. Ezzel szemben mai jegyforgalmunk 25—26 milliárd korona — tehát 50—52-szerese az előbbi forgalomnak. Akár helyes e becslés akár nem, általánosságban megállapítható az, hogy a jegyforgalom mai mennyisége bizonyos arányban áll az árak magas színvonalával. Akármilyen legyen tehát állásfoglalásunk a pénz mennyiségi elméletével szemben — amely elméletet nézetem szerint különben is csak egyik-másik túlzóval szemben kell helyesbíteni — a felhozott tények alapján el kell ismernünk azt, hogy a drágaságnak nálunk észlelhető magas fokát elsősorban és főképp a papírpénz túlnagy mennyisége idézi elő, amelynek ázsiója többnyire az árakkal együtt emelkedik. Ugyanezt az összefüggést ázsió és áralakulás között a külföldi adatok alapján is megállapíthattuk. El kell ugyan ismernünk, hogy itt is vannak kivételek.

Így például ha összehasonlítjuk kiviteli terményeink árát a külföldi árakkal az ázsió alapján, azt tapasztaljuk, hogy azok nálunk olcsóbbak arany értékben mint külföldön. A búza ára New-Yorkban november hó végén 120 cent per bushel. Métermázsára átszámítva ez megfelel 22 korona 10 fillérnek aranyban, ami a valutaárfolyamok alapján 3182 papirkoronával egyenértékű. Ugyanekkor a búza belföldi ára 2300 korona, — tehát jóval kevesebb a külföldi paritásnál, amelynél még a szállítási költséget sem vettük figyelembe. Viszont a behozatali cikkek áránál teljesen érvényesül az ázsió árfokozó hatása, noha még itt is előfordulhat a külföldinél olcsóbb árjegyzés oly esetekben, amidőn kompenzációs árúbehozattal van dolgunk. De általánosságban az export- és importcikkek áralakulása különböző módon fogja visszatükröztetni az infláció hatását. Egy pillana-

tig sem akarom tehát állítani, hogy a pénzmennyiség egyaránt és egyenlő mértékben befolyásolja az összes termények árát. A termények különleges termelési és forgalmi viszonyai, a hitelviszonyok, szociális körülmények, egyéni ízlés és szükséglet stb. mindannyian hozzájárulnak ahhoz, hogy pénzünk értékesökkenése különböző módon jut kifejezésre az áralakulásban. Azt a nagy ellentétet sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amely pénzünk belföldi és külföldi értéke között állandóan megnyilvánul. De ha mindezt elismerjük, azért általánosságban azt kell állítanunk a felhozott külföldi és hazai adatok alapján, hogy annak a magas árnívónak, amely a külföldtől eltérően nálunk egyre fokozódik, főoka valutánk inflációja.

Ha ezt elismerjük, ebből önként következik az, hogy a jelenlegi drágaság megszüntetésének egyetlen módja az állami pénzügyek rendezése és a valutaügy szabályozása, amely feladat célszerűen csak együttesen oldható meg. A drágaság letörése tehát tulajdonképpen nem is gazdasági kérdés, hanem pénzügyi feladat.

Más kérdés az, nem-e célszerű átmenetileg, amíg a fenti célt elérhetjük, enyhíteni a fogyasztók sorsán, akár egyes nélkülözhetlen fogyasztási cikkek árának szabályozásával, akár a külforgalom mesterseges korlátozásával, ami lenyomja legalább a kiviteli cikkek árát. Az e téren szerzett tapasztalataink azt bizonyítják, hogy ilyen intézkedések káros hatással vannak a termelésre és csökkentik annak mennyiségét. Így például a kenyérmagvak árszabályozásának az volt a következménye az elmúlt években, hogy a kenyérmagvak területe kisebb lett és helyette más növények területe nagyobbodott. Ez kitűnik Csonka-Magyarország termelési adataiból az elmúlt években.

Csonka-Magyarország gabona termelésének

	<i>területe ezer hektárban</i>				<i>termése ezer métermázsában</i>			
	1911—15	1918	1920	1921	1911—15	1918	1920	1921
	<i>évek átlaga</i>				<i>évek átlaga</i>			
búza	1.511	1.347	1.077	1.091	19.942	10.999	10.322	12.815
rozs	680	609	597	555	8.033	5.153	5.143	5.612
árpa	525	429	512	480	7.128	3.528	4.719	4.483
zab	345	337	325	326	4.398	2.396	3.238	2.923
tengeri	859	859	816	816	15.054	8.955	12.742	6.894

Feltűnő különösen a búzaterület hanyatlása, amíg a tengeri és zabnál aránylag csekély a terület kisebbedése. Ennek következménye a kenyérmagvak hozamának nagyfokú csökkenése, amely csak az 1921 évben mutat kedvező fordulatot. Lehetséges, hogy az eredménynél

az eltitkolási törekvés is közrejátszik, amellyel a gazda leszállíthatja a beszolgáltatandó gabona mennyiségét. Ha ennek hatását el is ismerjük a fenti adatok mérlegelésénél, mégis feltűnik a változás nagy mérete és annak folytatólagos volta, ami nem lehet mester-séges; továbbá az a körülmény is, hogy ugyanez nem észlelhető a tengerinél, amelynél szintén le kellett adni a termésnek egy részét. A jelenség az egyéni érdek alapján is teljesen indokolható azzal, hogy pld. az 1920. évben átlagos termés mellett a máktermelés vagy heremagtermelés a költségtöbblet leszámítása után háromszor oly nagy jövedelmet adott, mint a búzatermés az akkori maximális ár alapján. Mindenesetre tehát a maximálás ténye hozzájárult a kenyérmagvak területének korlátozásához; ha azt folytatjuk, az lett volna a következménye, hogy búzában még saját szükségletünket sem tudtuk volna állandóan biztosítani, mint ahogy az 1920. évben a kivitt 13.202 métermázsa búza- és rozsliszttel szemben 141.245 métermázsa ugyanilyen lisztet hoztunk be, túlnyomóan az amerikai Egyesült-Államokból. Ezzel szemben 1921 szeptember haváig szabadforgalom mellett már 382.070 métermázsa lisztkivitel feleslegünk mutatkozik. Az 1921 telén fennálló sertéskiviteli tilalom leszállította ugyan a hízó sertések árát a tavalyi árak majdnem felére. Ez ár azonban semmi arányban nincsen az árpa és kukorica árával, aminek folytán a hizlalás veszteséggel jár. Ennek előreláthatólag az lesz a következménye, hogy a gazda a folyó évben korlátozni fogja sertésállományát — már is nagy mennyiségű malac jön a piacra — aminek következtében a jövőben lesz hosszabb ideig hiány és drágaság sertésben és zsírban. Minden ilyen szabályozás, ha pillanatnyilag eredménnyel is jár, káros hatással van a termelésre és későbbre drágítja meg az árút. A mai viszonyok mellett pedig nem lehet célunk az, hogy állami beavatkozással megnehezítsük egyik vagy másik termelési ág művelését. A háborúban szenvedett tőkevesztéséget akkor fogjuk leggyorsabban kipótolni, ha tág teret nyitunk minden téren az egyéni érdek érvényesülésének, ami szabadtermelés és forgalom mellett érhető el legjobban, közgazdasági szempontból ezirányban nem lehet nézeteltérés.

Ha ezzel szembe helyezzük a szociális érdeket, amely megkívánja azt, hogy bizonyos osztályok megélhetéséről gondoskodjunk, amelyek a mai árak mellett nem képesek magukat fenntartani: ez szintén nem lehet vita tárgya. E tekintetben tehát csak az eszközök megválasztásában térhetnek el a vélemények. E célt nézetem szerint jobban elérjük akkor, ha az ezen osztályok ellátásához szükséges költségtöbbletet adózás alakjában kivetjük azokra a termelőkre, akik a

mai viszonyok mellett nagy keresethez és haszonhoz jutnak. Így például a gazda ma tízszeresét fizeti a régi földadónak. Ha a mai árak és jövedelmek alapján arányba akarnók hozni az adót a háború előtti adó és jövedelem közötti aránnyal, annak értékét jóval magasabbra kellene felemelni és a gazda akkor sem fizetne többet, mint fizetett a háború előtt. A szociális érdek biztosításánál is tehát a pénzügyi eszközök alkalmazását célravezetőbbnek tartom, mint az állami beavatkozást a termelés és forgalom viszonyaiba. Ilyen garancia mellett a termelő is könnyebben fizeti az adót mint anélkül.

Bármilyen téren vizsgáljuk tehát különleges bajaink kútforrását és orvoslásának módzatait, mindenütt a magasabb adózás szükségére merül fel. Ezért szükségesnek vélem a nagyközönség körében is minél inkább terjeszteni annak felismerését, hogy a mai drágaság főoka a bankóprés és az állami pénzügyek megromlása. Ha a közvélemény tudatára jön annak, hogy e téren csak takarékossgal és az adópréssel lehet megjavítani azt, amit a bankóprés elrontott, talán könnyebben fogja meghozni azt a nagy áldozatot, amely annak elhárítására szükséges, mint az esetben, ha csak állampénzügyi érdeket helyezünk előtérbe. Ha időközben a gazdasági krízis is meghozza egykori ellenfeleink körében azt a visszahatást, amelyet tőle elvárunk és szabad forgalom mellett mindenki megfeszített erővel hozzálát a termelés munkájához, amellyel saját érdekét szolgálja és egyúttal adófizetőképességét is fokozza, reményünk lehet arra, hogy belátható időben kijutunk abból a nehéz helyzetből, amelyben jelenleg vagyunk.

Jankovich Béla.